

Томашук І.В.асистент кафедри аналізу та статистики
Вінницького національного аграрного університету**Tomashuk Inna**

Vinnytsia National Agrarian University

**РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ****REFORMATION OF LOCAL GOVERNMENT AS A BASIS
FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES**

У статті досліджено вплив реформи місцевого самоврядування, що зумовлено поглибленням євроінтеграційних процесів, які потребують формування нової моделі розвитку сільських територій, адаптованої до світових стандартів з метою посилення їх ролі в соціально-економічному розвитку України та її регіонів. Проаналізовано положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращих світових зразків соціальних відносин у цій сфері. Розкрито сутність Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Встановлено, що ключем до децентралізації є здатність територіальних громад розвиватися шляхом самоврядування через власні сили. Підкреслено, що результатом реформи стало підвищення інтересу органів місцевого самоврядування щодо збільшення надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів для їх заповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів. Зроблено висновок, що реформа місцевого самоврядування є основою для поліпшення якості життя людей шляхом створення умов для сталого розвитку територіальних громад, члени яких матимуть змогу ефективно захищати свої права та інтереси, отримувати високоякісні державні послуги, брати активну участь у вирішенні місцевих питань.

Ключові слова: місцеве самоврядування, реформування, об'єднані територіальні громади, децентралізація, місцевий бюджет, власні ресурси, сільські території.

В статье исследовано влияние реформирования местного самоуправления, что связано с углублением интеграционных процессов, которые требуют формирования новой модели сельского развития, адаптированной к мировым стандартам, с целью усиления его роли в социально-экономическом развитии Украины и ее регионов. Проанализированы положения Европейской хартии местного самоуправления и лучшие мировые стандарты общественных отношений в этой сфере. Раскрыта суть Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти. Определено, что залогом децентрализации является способность территориальных общин к развитию через самоуправления за счет собственных сил. Отмечено, что результатом реформы стало повышение заинтересованности органов местного самоуправления в увеличении поступлений в местные бюджеты, поиска резервов их наполнения, повышения эффективности администрирования налогов и сборов. Сделаны выводы, что реформирование местного самоуправления является основой повышения качества жизни людей за счет создания условий для устойчивого развития территориальных общин, члены которых будут иметь возможность эффективно защищать свои права и интересы, получать качественные публичные услуги, активно участвовать в решении вопросов местного значения.

Ключевые слова: местное самоуправление, реформирование, объединенные территориальные общины, децентрализация, местный бюджет, собственные ресурсы, сельские территории.

The article examines the impact of local self-government reform, which is due to the deepening of European integration processes, which require the formation of a new model of rural development adapted to world standards in order to strengthen its role in the socio-economic development of Ukraine and its regions. The provisions of the European Charter of Local Self-Government and the best world standards of social relations in this area are analyzed. The essence of reforming of local self-government and territorial organization of power is revealed. It was investigated that a package of laws was approved in Ukraine to expand the powers of local self-government bodies and to optimize the provision of administrative services. This allowed to delegate to the bodies of local self-government the appropriate level of authority to provide basic administrative services: registration of the place of resi-

dence, issuance of passport documents, state registration of legal and natural persons, entrepreneurs, associations of citizens, registration of civil status acts, property rights, land issues, etc. It is indicated that already today the united communities show high and dynamic rates of growth of own revenues. In the part of the use of funds attention is focused on the need to form the most optimal structure of budget expenditures, the creation of an efficient non-very large administrative apparatus, the implementation of a constant analysis of budget expenditures and the prevention of cases of their inefficient use. Indicators of local budgets reflect the overall socio-economic status of the respective territory and its potential for sustainable development. The availability of sufficient resources in local budgets is a guarantee that the territorial community has the opportunity to provide better and more diverse services to its inhabitants, to implement social and infrastructure projects, to create conditions for entrepreneurship development, attract investment capital, develop local development programs and finance other measures for a comprehensive improvement of living conditions for community residents. It is determined that the key to decentralization is the ability of territorial communities to develop through self-management through their own forces. It was emphasized that the result of the reform was an increase in the interest of local self-government bodies in increasing revenues to local budgets, finding reserves for their filling, and improving the efficiency of administering taxes and fees. The analyzed results of research on the consequences of local self-government and territorial organization of power in Ukraine show that during this short period of time the legal, organizational and material capacity of territorial communities and local governments, characterized by positive changes in the socio-economic level of development of rural areas, has considerably increased. It is concluded that the reform of local self-government is the basis for improving the quality of life of people by creating conditions for the sustainable development of territorial communities, whose members will have the opportunity to effectively protect their rights and interests, receive high-quality public services, take an active part in solving local issues.

Key words: local self-government, reform, united territorial communities, decentralization, local budget, own resources, rural areas.

Постановка проблеми. Сьогодні система місцевого самоврядування не відповідає потребам суспільства. Тому, головним стратегічним завданням модернізації складових державного управління та територіальної організації влади, що реалізується тепер, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для життя громадян, надання якісних і доступних державних послуг. Відкритість та належна якість публічних послуг забезпечується раціональним розподілом повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою, заснованих на принципах субсидіарності та децентралізації. Досягнення цих цілей неможливе без належного рівня економічного розвитку відповідних територій, їх фінансової підтримки та достатніх джерел для заповнення місцевих бюджетів [3,11]. Крім того, поглиблення європейських інтеграційних процесів вимагає формування нової моделі розвитку сільських територій, адаптованої до світових стандартів, з метою активізації їх ролі в соціально-економічному зростанні України та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі становлення, розвитку та реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні присвячена досить велика кількість робіт вітчизняних науковців, серед яких можна назвати публікації Калетніка Г.М., Алексеєва В.М., Бондаренка В.М., Газуди Л.М., Ерфана В.Й., Газуди С.М.,

Гончарук І.В., Коваленко Г.О., Дяченко М.І., Чукіна І.В., Малаш С.М., Новікової О., Торгонської А.В. та інших.

Однак, це питання в науковій літературі залишається недостатньо дослідженим, зокрема, це стосується реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Метою дослідження є вивчення сучасного стану місцевого самоврядування сільських територій, та вплив реформування на їх соціально-економічний розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині сільські території знаходяться у центрі уваги політиків, економістів, учених-аграрників, адже вони характеризуються найвищим загостренням соціально-економічних проблем. Децентралізація владних та фінансових повноважень держави на користь місцевого самоврядування є однією з найбільш визначальних реформ з часів української незалежності, яка покликана вирішити усі соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій та зняти соціальну напругу серед сільського населення. Децентралізація передбачає передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові приклади суспільних відносин у цій сфері [11; 12]. Сьогоднішня реформа місцевого самоврядування направлена вирішити найважливіші проблеми розвитку сільських територій (рис. 1).

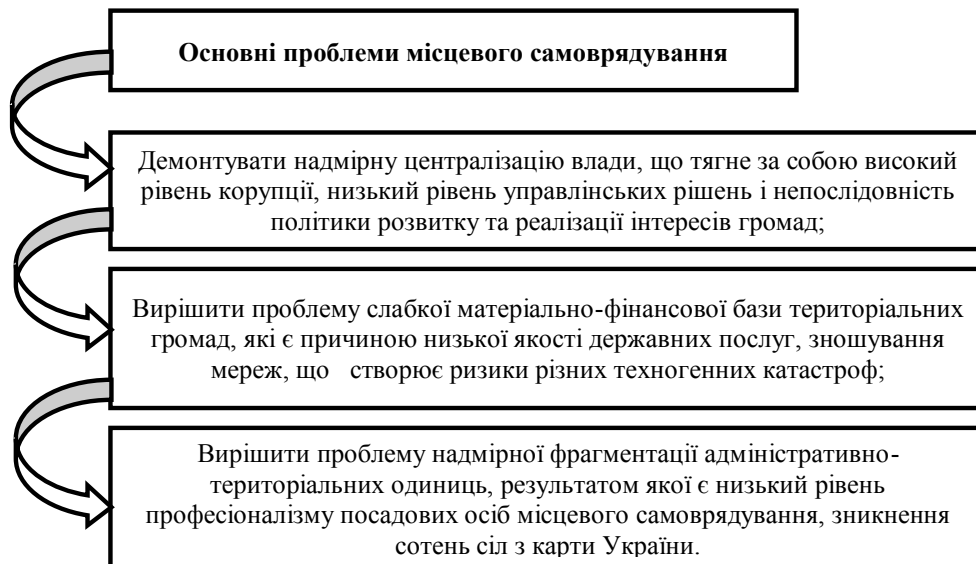

Рис. 1. Головні проблеми місцевого самоврядування

Джерело: сформовано на основі [8]

На жаль, в Україні не існувало системних уявлень про оптимальність державного апарату, його моделі, технологічного комплексу управління тощо. Тому у 2014 році почала формуватися законодавча база для радикальних змін у системі державного управління на всіх рівнях. У квітні 2014 року Урядом було затверджено основний концептуальний документ, а саме: Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіального устрою організації влади. Головним завданням Концепції було запровадження кардинальних змін у формуванні влади на місцях. Після цього був затверджений План заходів щодо його реалізації, який поклав початок реформі [11].

З метою реалізації положень Концепції та цілей Плану дій необхідно було, насамперед, внести відповідні зміни до Конституції України, а також сформувавати пакет нового законодавства.

Зміни до Конституції, найперше, повинні були вирішити питання створення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контролю і нагляду, а також дати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці – громади. За цей час сформувався і діє базовий пакет нового законодавства, реалізуються пріоритетні законодавчі ініціативи. Йдеться про:

– Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація, яка вплинула на те, що місцеві бюджети за останні роки зросли на 165,4 млрд. грн.: з 68,6 млрд. грн. в 2014 до 234 млрд. грн. в 2018 році. При цьому, частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України постійно зростає

і на кінець 2018 року склала 51,5 % (у 2015 році – 45,6%).

– Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» дозволив розпочати формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування. На початок листопада 2018 року вже створено 876 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). До складу цих ОТГ увійшли 4010 колишніх місцевих рад. Сьогодні більше 9 млн. людей проживають в ОТГ. Такі темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні експерти називають дуже високими. Закон також запровадив інститут старост в ОТГ, що представляють інтереси сільських жителів у громадській раді. В селах ОТГ працюють вже 788 старост, ще майже 1,7 тисяч осіб виконують обов'язки старост.

– Закон «Про співробітництво територіальних громад» посприяв створенню механізму вирішення спільних проблем громад, який допоміг з питаннями утилізації та переробки сміття, розвитку спільної інфраструктури тощо. Відтак, ОТГ реалізовано вже 296 договорів про співробітництво. Цим механізмом скористалися 1170 громад.

– Закон «Про засади державної регіональної політики» характеризується тим, що державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 41,5 разів: з 0,5 млрд. грн. в 2014 до 19,37 млрд. грн. у 2018 році. На даний час, 21 область вирішила створити «Агентство регіонального розвитку». Центри розвитку місцевого самоврядування вже працюють у всіх регіонах, у тому числі допомагаючи місцевим органам влади здійснювати регіональні стратегії.

– Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» посприяв тому, що нові містобудівні повноваження отримали 100 міст, в тому числі – 12 ОТГ [11].

Крім того, було прийнято пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідний рівень повноважень щодо надання основних адміністративних послуг до яких належать: реєстрація місця проживання, видача паспортних документів, державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрації актів цивільного стану, майнових прав, земельних питань тощо [7; 11].

Зарубіжний досвід показує, що після приєднання Польщі до ЄС основою для сталого розвитку сільських територій в країні став комплексний підхід, який базувався на максимальному наближенні місцевої влади до сільської громади, підвищенні якості управлінських послуг та залученні місцевих жителів до процесу прийняття рішень щодо розвитку кожної окремої території. Стає зрозумілим, що ключем до децентралізації в Україні є здатність територіальних громад розвиватися через самоврядування та власні сили. Для того, щоб повноваження громад були повною мірою реалізовані, громада повинна мати, крім загального простору життя, цілий ряд інших спільних інтересів. Себто, спільну інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, щоб відчувати свою визначальну роль у розвитку місцевої політики. У той же час бажані ефекти не з'являються негайно [1, 2]. Для цього потрібно, аби мешканці громади відчували свою організованість, тобто, щоб у громаді існували певні елементарні інститути громадянського суспільства: осередки політичних партій та громадських організацій, формальні чи неформальні об'єднання громадян тощо.

Вінницька область також долучилась до змін у організації місцевого самоврядування. Станом на 1 січня 2019 року площа Вінницької області охоплює 26513 км², кількість населення становить 1576599 осіб, кількість територіальних громад налічує 490 одиниць, кількість об'єднаних територіальних громад складає 42 одиниці [5]. З метою покращення соціально-економічного розвитку сільських територій Вінниччини, на основі удосконалення ролі місцевого самоврядування, було схвалено «Перспективний план об'єднання громад Вінниччини» за сприяння

Програми «U-LEAD з Європою» та Мінрегіону [9; 13]. План створення ОТГ дає можливість громадам бути економічно сильними та здійснювати інвестиційну діяльність у майбутній розвиток територій. У Вінницькому регіоні пропонується створити 68 ОТГ, адже спроможні громади сьогодні є об'єктивною вимогою часу.

Децентралізація формує нову композицію управління розвитком адміністративно-територіальних одиниць. У зв'язку з цим, узгоджуються цілі, мотивації, інтереси різних суб'єктів щодо питань розвитку територій, актуалізується необхідність розвитку організації та самоорганізації у вирішенні завдань території [3; 5]. За цих умов за державою зберігаються функції регулювання та контролю.

Звичайно, кожна людина, яка проживає на сільській території, має право на сучасну медицину та освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, хороші дороги, чисті та освітлені вулиці. Але люди можуть впливати на якість цих послуг тільки тоді, коли вони несуть відповідальність за їх надання [11]. Місцева влада найбільш близька до людей, це уособлено у сільських, селищних та міських ради та їхніх виконавчих комітетах. Тому вони повинні мати широкі повноваження та достатньо коштів, щоб мати можливість вирішувати всі місцеві питання і нести за це відповідальність.

З цією метою в Україні відбувається децентралізація, тобто передача повноважень і фінансів від органів державної влади якомога ближче до людей, а саме: органам місцевого самоврядування [11]. Реформа була започаткована у 2014 році і вже має значні результати.

За результатами 11 місяців 2018 року, до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування трансфертів) надійшло 212,5 млрд. грн., що на 22,5% (39 млрд. грн.) перевищує аналогічний показник надходжень 2017 року і становить 95,1% від затвердженого плану на весь 2018 рік [11]. Надходження січня-листопада 2018 року перевищили доходи місцевих бюджетів, отримані за весь 2017 рік, на 20,6 млрд. грн. або на 10,7%.

Зокрема, надходження від податку на доходи фізичних осіб у 2018 році склали 122,9 млрд. грн., що більше від надходжень січня-листопада 2017 року на 26,2%, плати за землю – 25 млрд. грн., що на 3,3% (+0,8 млрд. грн.) більше, ніж 2017 року, єдиного податку – 28,1 млрд. грн. (зросли на 5,9 млрд. грн., або на 26,8%) [11].

На кінець листопада 2018 року в Україні налічувалось 665 ОТГ. Надходження власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ за січень-листопад 2018 року зросли на 62,6% та склали 18,9 млрд. грн. (+7,3 млрд. грн.) (рис. 2).

Із розрахунку на одного мешканця власні доходи ОТГ зросли на 62,6%, у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року, та склали 3356,4 гривень.

Враховуючи, що 299 ОТГ, у яких перші місцеві вибори були проведені в 2017 році, тільки в 2018 році отримали 60% надходжень від податку на доходи фізичних осіб, їх власні ресурси, у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року, зросли в 2,7 рази та склали 8,8 млрд. грн. (+5,5 млрд. грн.).

Разом з цим, темп зростання власних доходів 366 ОТГ (утворених у 2015-2016 роках), які у 2017 році вже отримували зарахування 60% ПДФО до своїх бюджетів, становить +20,9% (+1,7 млрд. грн.), тобто загальна сума надходжень складає 10,1 млрд. грн. (табл. 1) [11].

Саме фінансовий аспект є одним із найсуттєвіших, від якого, у великій мірі, залежить успішність функціонування об'єднаних територіальних громад.

У 2018 році в Україні було запроваджено «митний експеримент», надходження від якого було використано на покращення дорожньої інфраструктури. Найбільші надходження від даного експерименту отримала

Одеська область, що складає 1038,5 млн. грн. (рис. 3).

У цьому контексті, всі місцеві бюджети отримали 3,2 млрд. грн. Наявність економічно активних господарюючих суб'єктів, достатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів, розвинута промислова та соціальна інфраструктура є запорукою успішного розвитку громади [8; 11].

Крім того, результатом реформи стало підвищення інтересу органів місцевого самоврядування щодо збільшення надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів для їх заповнення та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів. Також, у 2019 році з бюджету планується виділити державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури сільських територій 20,75 млрд. грн. (рис. 4).

Вже сьогодні об'єднані громади демонструють високі та динамічні темпи зростання власних доходів. У частині використання коштів увага зосереджена на необхідності формування найбільш оптимальної структури бюджетних витрат, створення ефективного не дуже великого адміністративного апа-

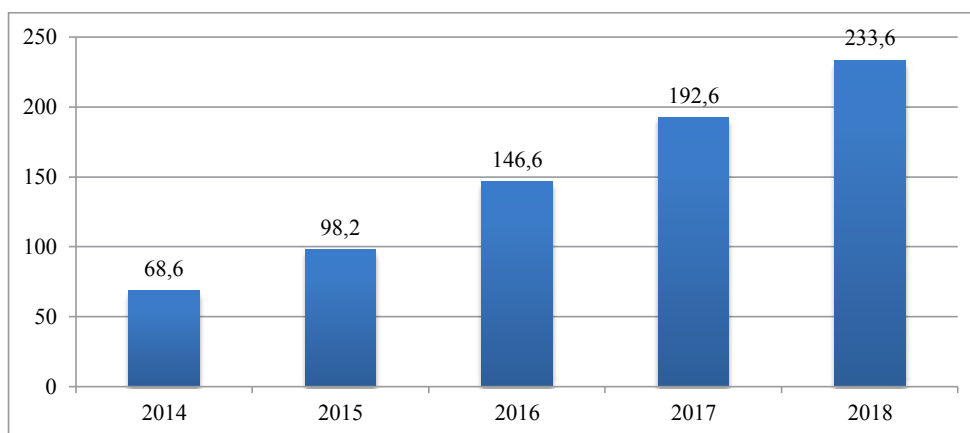

Рис. 2. Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд. грн.

Джерело: сформовано на основі [11]

Таблиця 1

Надходження власних доходів 665 ОТГ за січень-листопад 2017-2018 р., млн. грн.

Платежі до бюджету	665 ОТГ, Всього			
	Надходження		Відхилення	
	2017	2018	+/-	%
Всього, із них:	11600,8	18865,6	7264,8	162,6
Податок на доходи фізичних осіб	4593,5	10521,8	5928,3	229,1
Акцизний податок	1395,8	1417,0	21,3	101,5
Плата за землю	2481,7	2755,6	273,9	111,0
Єдиний податок	2477,4	3098,0	620,6	125,1
Податок на нерухоме майно	234,9	359,0	124,0	152,8

Джерело: сформовано на основі [11]

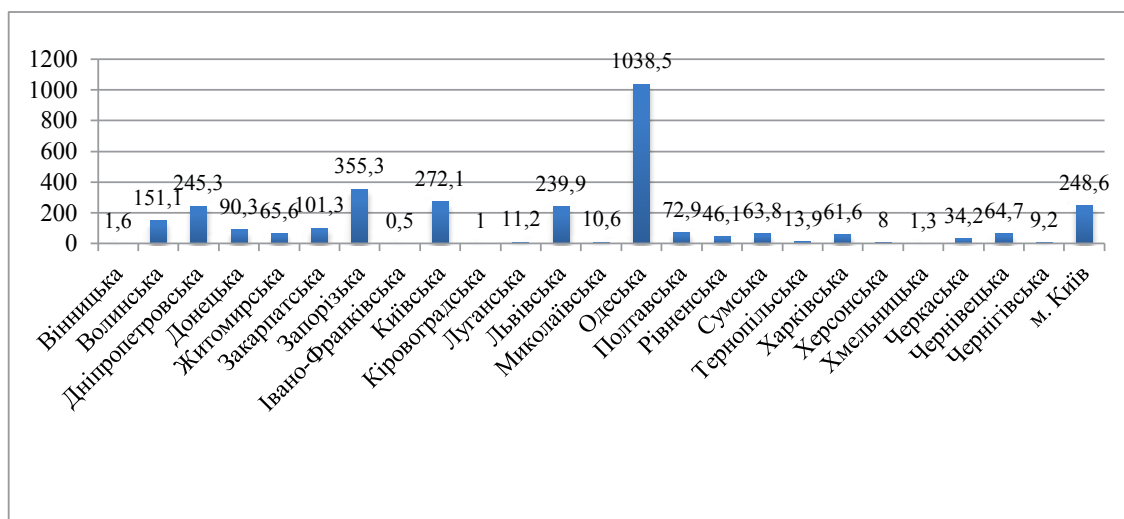

Рис. 3. Надходження від митного експерименту на розбудову дорожньої інфраструктури за січень-листопад 2018 року, млн. грн.

Джерело: сформовано на основі [11]

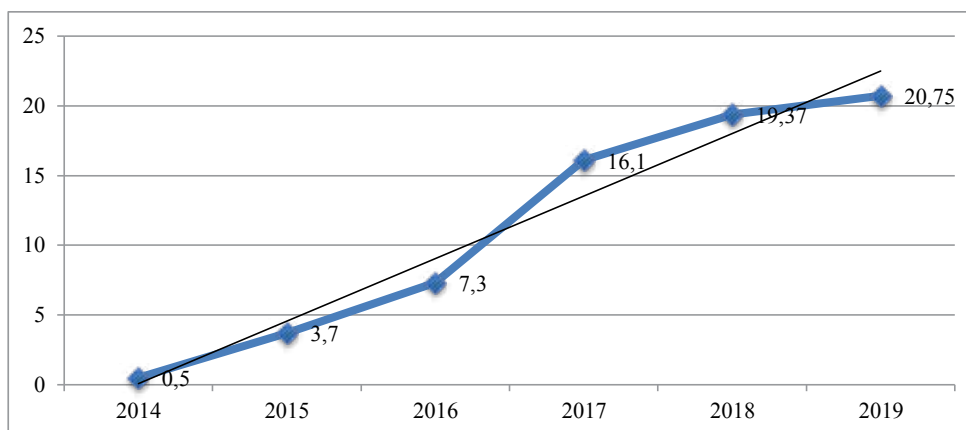

Рис. 4. Динаміка державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури, млрд. грн.

Джерело: сформовано на основі [11]

рату, проведення постійного аналізу видатків бюджету та запобігання випадкам неефективних витрат [1; 11].

Показники місцевих бюджетів відображають загальний соціально-економічний статус відповідної території та її потенціал для сталого розвитку. Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є гарантією того, що територіальна громада має можливість надавати своїм мешканцям кращі та різноманітніші послуги, здійснювати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучати інвестиційний капітал, розвивати місцеві програми розвитку та фінансування інших заходів для всебічного поліпшення умов життя мешканців місцевих громад [6; 11].

Проаналізовані результати досліджень наслідків місцевого самоврядування та терито-

ріальної організації влади в Україні показують, що за цей короткий проміжок часу правова, організаційна та матеріальна спроможність територіальних громад та органів місцевого самоврядування характеризується позитивними змінами в соціально-економічному рівні розвитку сільських територій (рис. 5) [8; 10].

Для успішної реалізації реформ місцевого самоврядування існує потреба у трьох чинниках: політичній волі еліти, готовому експертному розвитку та громадській підтримці.

Сьогодні в Україні існує програмний комплекс «Калькулятор розрахунку фінансової спроможності перспективної ОТГ», що дає можливість здійснення моделювання перспективної об'єднаної територіальної громади (ОТГ), виходячи з прогнозних показників бюджетів територіальних громад сіл, селищ, міст, які

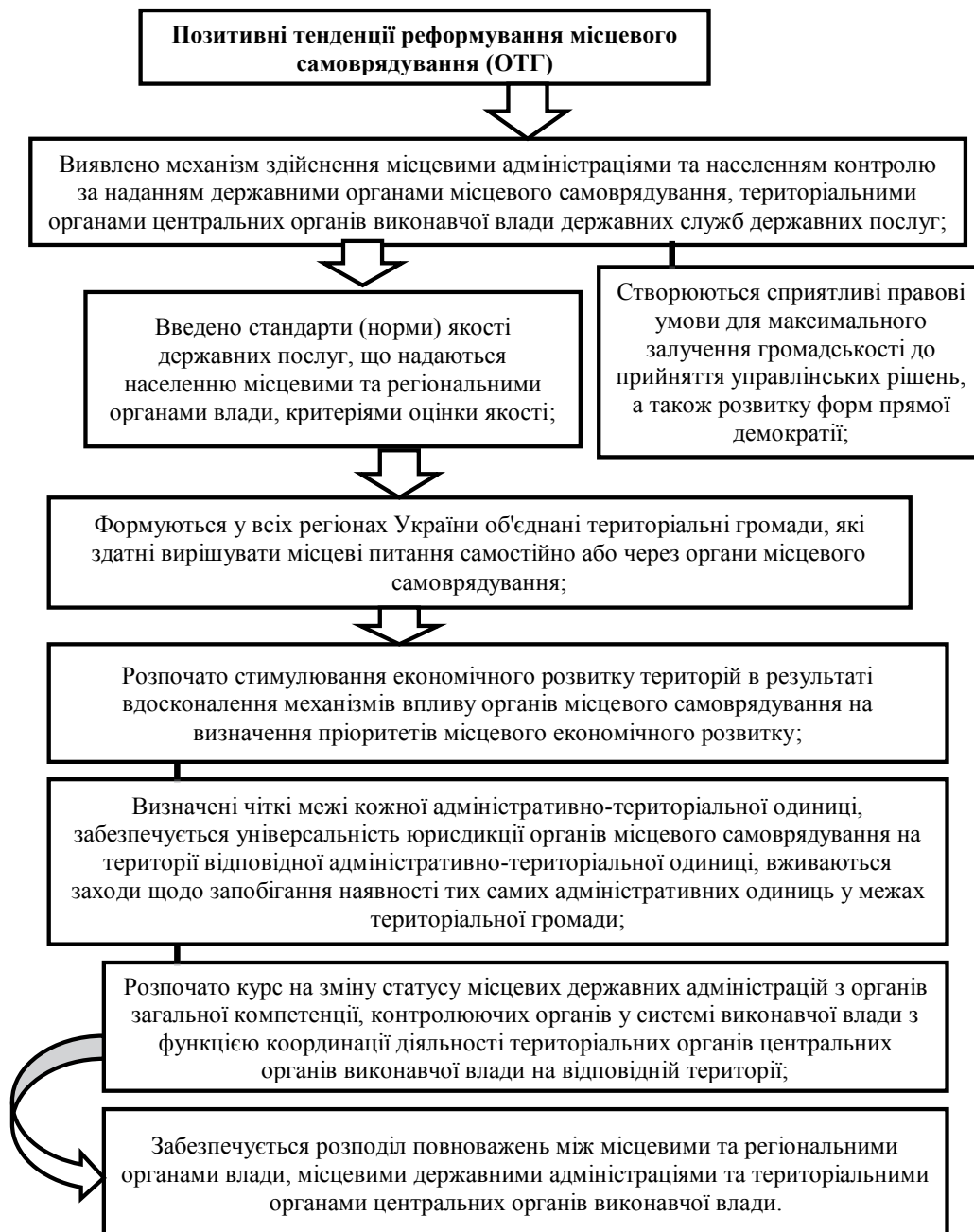

Рис. 5. Основні характеристики реформування місцевого самоврядування

Джерело: сформовано на основі [4; 8]

прийняли рішення про утворення ОТГ, або про приєднання до існуючої ОТГ.

Калькулятор розроблений за підтримки Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO. На етапі заповнення бази даних користувачами калькулятора є:

- відповідальні працівники обласних державних адміністрацій;
- експерти відокремлених підрозділів установи «Центрів розвитку місцевого самоврядування в регіонах», створених за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та Мінрегіону [11].

У цьому контексті, державна підтримка залишається вихідною точкою для створення нової територіальної основи ефективного місцевого самоврядування, яка повинна змінити застарілу радянську модель. Україна приречена на реалізацію цієї реформи для побудови справді європейської держави.

Висновки з проведеного дослідження. Тема реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні досить гостра. Соціально-економічний розвиток сільських територій України, в цілому, та Вінницької області, зокрема, потребують зміц-

нення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, здійснення їх діяльності відповідно до принципів і положень Європейського Союзу та Європейської хартії місцевого самоврядування. Вагомою перевагою об'єднаних громад є концентрація коштів та можливість їхнього розподілу на місцях.

У цьому контексті, реформа місцевого самоврядування є основою для підвищення якості життя людей шляхом створення умов для сталого розвитку територіальних громад, члени яких матимуть можливість ефективно захищати свої права та інтереси, отримувати якісні державні послуги, брати активну участь у вирішенні місцевих питань.

Список використаних джерел:

1. Алексеев В. М. Напрями розвитку безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами. *Теорія та практика державного управління* : Зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. Вип. 2 (21). С. 127–133.
2. Бондаренко В.М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання : [монографія]. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2012. 400 с.
3. Газуда Л.М., Ерфан В.И., Газуда С.М. Сільський розвиток регіону : [монографія]. Ужгород : Видавництво ФОП Сабов А.М., 2015. 250 с.
4. Гончарук І.В., Томашук І.В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62.
5. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua>
6. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/>
7. Калетнік Г.М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2011. 427 с.
8. Коваленко Г.О., Дяченко М.І., Чукіна І.В. Огляд реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/35.pdf
9. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-p>
10. Малаш С.М. Проблематика взаємовідносин між органами виконавчої влади та громадськістю. *Державне управління: теорія та розвиток*. 2017. № 9. С. 21–27.
11. Навіщо децентралізація? URL: <https://decentralization.gov.ua/about>
12. Новікова О. Основні напрями реформування та територіальної організації влади в Україні. Національна академія державного управління при Президенті України Дніпропетровський регіональний інститут державного управління. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12nooovv.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12nooovv.pdf)
13. Спроможні громади – об'єктивна вимога часу. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10517>
14. Торгонська А.В. Реформування органів місцевого самоврядування в Україні. *Право і суспільство: Зб.наук.пр.* 2017. № 1, част. 2. С. 42–47.